

Мудра І. Р.,
аспірантка

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

МІЖНАРОДНО-ПРОТИПРАВНЕ ДІЯННЯ ЯК ПІДСТАВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті встановлюються правова природа та конститутивні елементи міжнародно-протиправного діяння як поняття, яке на рівні «м'якого» міжнародного права та ключових прецедентів міжнародних судів, комісій і трибуналів на сьогодні є єдиною комплексною підставою для виникнення міжнародної відповідальності держав. Зазначається, що принципи міжнародної відповідальності держав за міжнародно-протиправне діяння, покладені на державу як підстава такої відповідальності, є інститутами міжнародного звичаєвого права, відображені водночас у рекомендаційному джерелі «м'якого» права – Статтях КМП та взаємопов'язаними зі змістом та логікою побудови підходів, сформованих і втілених протягом останнього століття у прецедентному праві – рішеннях Постійної палати міжнародного правосуддя, Міжнародного Суду ООН, інституційних та *ad hoc* міжнародних арбітражів, трибуналів і спеціальних комісій. Це дозволяє назвати міжнародну відповідальність цілісним конструктом міжнародного права, еволюційним доктринальним результатом загальносвітового консенсусу, досягнутого для ефективного забезпечення і гарантування принципів, на яких ґрунтується сучасний міжнародний правопорядок.

Природа та зміст міжнародного зобов'язання, джерело його закріплення і форма виконання або дотримання диктують необхідність (або її відсутність) наявності таких елементів міжнародно-протиправного діяння як вина та завдані збитки. Єдиною іншою вимогою визнання діяння держави як міжнародно-протиправного та покладення на неї відповідних позитивних зобов'язань, є критерій атрибуції поведінки державі, заснований на визнанні останньої як єдиної сутності, де діяння будь-якого органу держави (включно з її посадовими особами) розглядаються як діяння цієї держави за міжнародним правом.

Ключові слова: міжнародно-протиправне діяння, проект Статей Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, міжнародні зобов'язання держав, атрибуція поведінки державі, міжнародна відповідальність держав, припинення протиправного діяння, принцип повного відшкодування завданої шкоди.

Постановка проблеми. Проблематика міжнародно-правової відповідальності держав загальновизнано є однією з найскладніших та найбільш дискусійних царин міжнародного права, відображаючи, на кожному з історичних етапів розвитку відповідних теоретичних уявлень, принципи та цінності, на яких видатними правниками та філософами свого часу пропонувалось будувати міждержавні відносини та міжнародний правопорядок загалом. Разом з тим, враховуючи реальність повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти нашої держави та спричинені ним наслідки, обрана тема нау-

кового дослідження нерозривно пов'язана із одним із життєво важливих для України викликів сучасності – побудови ефективного механізму відшкодування шкоди, завданої РФ.

Стан дослідження. Тематичній еволюції поглядів у сфері міжнародної відповідальності держав та їх сучасному стану, доктринальному осмисленню ключової термінології та аксіології присвячено численні наукові дослідження як зарубіжних [1–4], так і українських авторів [5–7]. При цьому саме праці мислителів та теоретиків права протягом останніх століть були головним рушієм прогресу у аналізованій сфері. Змістовно ситуація не зазнала суттєвих змін і сьогодні – за відсутності конвенційного регулювання міжнародної відповідальності держав, вивчення її правової природи та механізмів реалізації перебуває на перетині наукової думки, надбання якої відображені, у тому числі, у загальновизнаних як джерело звичаєвого міжнародного права документах рекомендаційного характеру і супровідних матеріалах до них, судової і арбітражної практики останніх десятиліть. Сформовані у цих джерелах категорії та підходи відображають не лише суто правові, але й політичні, економічні а, інколи навіть філософські міркування щодо місця, значення і засад функціонування інституту міжнародно-правової відповідальності держав.

Метою цієї статті, усвідомлюючи об'ємність цієї тематики, її значення у міжнародному праві, є здійснення прикладного аналізу *status quo* – сучасного розуміння міжнародно-протиправного діяння як неправомірного акту, що може атрибутуватися державі та, як наслідок, покладати на неї зобов'язання з відшкодування в рамках механізмів міжнародно-правової відповідальності, якими вони постають на 2024 рік.

Виклад основного матеріалу. Передусім необхідно проаналізувати текст (разом із обширними коментарями та матеріалами) проекту Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, розроблених у результаті роботи Комісії міжнародного права ООН (*ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*) та прийнятих до відома Генеральною Асамблеєю ООН Резолюцією 56/83 12 грудня 2001 року (далі – Статті КМП або Проект) [8] як «*основоположного документу у сфері права міжнародної відповідальності*» [9, с. 241] та «*головного словника для застосування та оцінки відповідальності держави в міжнародному праві*» [10], що кодифікував сформульовані в рішеннях міжнародних трибуналів і судів зобов'язання держав, які «*складають основний зміст загального міжнародного права, що стосується відповідальності держав*» [11, с. 285].

Більш детальну характеристику Статтям КМП дає К. Дж. Темс, на думку якого, якщо й існує навіть в якості робочої гіпотези, узгоджений *status quo* щодо права міжнародної

відповідальності, то ним є «результат надзвичайно успішної спроби роз'яснити міжнародне право через «нормативне нарощення»: наполеглива робота над досягненням консенсусу на основі ретельного вивчення попередньої практики та юриспруденції (включаючи практику РСІІ (Постійна палата міжнародного правосуддя – І. М.) та ІСІ (Міжнародний суд ООН – І. М.), перетворена Комісією на загальні правові положення, а потім підтверджена або змінена шляхом інклюзивного та часом детального обговорення» [12, с. 286].

Значення Статей КМП як найновішого та найбільш авторитетного викладу чинного міжнародного права щодо природи відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння визнавали і міжнародні суди та трибунали, зокрема таке формулювання міститься у рішенні 1987 року Спеціального трибуналу Ірану та Сполучених Штатів (*Iran United States Claims Tribunal*, далі – IUSCT) у справі *Jack Rankin v. The Islamic Republic of Iran* [13] у якому згадується про одну з перших проміжних робочих редакцій проекту Статей КМП, напрацьованих Комісією, починаючи з 1955 року, яка була схвалена Комісією міжнародного права ООН у 1980 році [14]. У іншій справі склад арбітражного суду, утвореного за одним із регламентів ICSID (Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів, *International Center for Settlement of Investment Disputes*) у своєму рішенні у справі *Archer Daniels Midland Company and Tate & Lyle Ingredients Americas, Inc. v the United Mexican States* послався на застосування ст. 2 Статей КМП як такої, що відображає «норму, застосовну відповідно до міжнародного звичаєвого права» [15]. Таким чином, статус та значення Статей КМП як кодифікації принципів міжнародної відповідальності держав за неправомірні акти суб'єктів, чия поведінка атрибується (присвоюється) державі, дозволяє розглядати втілені у них засади як константу у світовій доктрині і прецедентній практиці. Цей ж висновок можливо поширити і на декларовані у Проекті зобов'язання держав.

Дж. Кроуфорд вказує на те, що оскільки кожне міжнародно-протиправне діяння держави передбачає настання для неї міжнародної відповідальності, це, відповідно, спричиняє виникнення нових міжнародних правовідносин, додатково до тих, що існували раніше. При цьому міжнародно-протиправне діяння держави може складатись з однієї або більше дій або бездіяльності (тут використовується термін «*omission*», буквально – упушення, недогляд) або їх комбінації [16, с. 77–78].

Відображений у ст. 1 Статей КМП принцип відповідальності держави за порушення взятих нею міжнародних зобов'язань через скоєний її урядом або уповноваженими особами неправомірний акт, із виникненням нових, позитивних зобов'язань припинити неправомірні дії та здійснити повне відшкодування за заподіяну шкоду є однією із підвалин сучасного міжнародного права та світового правопорядку, знайшовши відображення і у хрестоматійних прецедентах міжнародних судів і трибуналів. Настільки, що А. Пелле навіть відзначає, що право міжнародної відповідальності завжди, за свою суттю, творилось суддями [17, с. 112]. З цього приводу висловлюється й Н. В. Пронюк, стверджуючи, що оскільки правові норми інституту міжнародної відповідальності не кодифіковані, він ґрунтується, як правило, на застосуванні звичаєвих норм, що склалися на базі прецедентів і судових рішень [18, с. 102].

До останніх належать ключові рішення Постійної палати міжнародного правосуддя (*Permanent Court of International Justice, PCIJ*), що діяла при Лізі Націй у 1922–1940 рр., зокрема у справах про фабрику у Хожуві (1927 р.) [19], про фосфати у Марокко (1938 р.) [20], та рішення Міжнародного Суду ООН (*International Court of Justice, ICJ*), зокрема у справах про протоку Корфу (1949 р.) [21], про військові та воєнізовані (парамілітарні) дії в та проти Нікарагуа (1984 р.) [22], про проект «Габчиково-Надьмарош» (1997 р.) [23] та ін. Найбільш цитованим у цьому аспекті є рішення Постійної палати міжнародного правосуддя у справі про фабрику у Хожуві, де суд, серед іншого, ствердив, що міжнародна відповідальність є «*принципом міжнародного права і навіть більш широкою концепції права, що будь-яке порушення зобов'язань передбачає зобов'язання з відшкодування*» [19].

Таким чином, на первинному та найбільш загальному рівні міжнародно-протиправне діяння у доктрині міжнародного права, підкріпленій і численними прецедентами судів та трибуналів, полягає у порушенні державою свого міжнародного правового зобов'язання. За більш розлогою дефініцією, даною у дисертаційному дослідженні Ю. Ю. Блажевичем, «це протиправна поведінка суб'єкта міжнародного права у формі діяння або бездіяльності, яка посягає на дійсні законні права та інтереси інших суб'єктів міжнародного права, нормальне функціонування механізму міжнародно-правового регулювання, міжнародний правопорядок, і зумовлює шкідливі наслідки матеріального і (або) нематеріального характеру» [24, с. 6–7]. Тут, на відміну від особистої кримінальної відповідальності за вчинення міжнародного злочину (суб'єктом якого є особа або організація [25, с. 32]), відносини міжнародної відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння також переходять у зобов'язальну площину: на державу покладаються нові зобов'язання щодо припинення такого діяння та повного відшкодування заподіяної ним шкоди. Маловацький О. з цього приводу резюмує, що доктрина міжнародного права ХХ ст., розвинувши напрацювання класичної доктрини щодо відповідальності в міжнародному праві, в результаті, зокрема, визначила відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти як правовідносини, що є наслідком вказаного акту держави, в яких держава-порушник має позитивне зобов'язання вчинити всі необхідні дії, з метою відновлення стану правовідносин, що існував до правопорушення, тобто відновлення міжнародного правопорядку. Останній, у свою чергу, обумовлює визнання міжнародним правом принципу, згідно з яким держава несе відповідальність за міжнародні неправомірні акти [26, с. 44].

Але, як кажуть, «*the devil is in the details*». У праві вони постають крізь призму юридичної герменевтики та сформованих у результаті правозастосування підходів, що розкривають сутність подібних загальних термінів і принципів, «огранюють» їх, надаючи тривимірності – наповнюючи конкретним змістом. У контексті означеної дефініції міжнародно-протиправного діяння це вимагає розкриття складових елементів та пов'язаних категорій, звернення до прецедентного права. При цьому, в умовах загальної термінологічної невизначеності та дискусійності підстав виникнення міжнародно-правової відповідальності держав, ми обґрунтовуємо, на основі положень і принципів, закладених у тексті Статей КМП, тезу про те, що такою підставою виступає саме міжнародно-протиправне діяння держави як порушення нею взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Проте про які зобов'язання та які діяння конкретно йдеться? Який зв'язок повинен бути встановлений між міжнародно-протиправними діяннями, безпосередніми суб'єктами їх вчинення та державою? У чому полягає принципова різниця між аналізованими діяннями та міжнародними злочинами, зокрема такими як злочини проти миру та проти людяності, злочином агресії, з точки зору механізмів відповідальності?

Насамперед, відзначимо, що Статті КМП стали результатом багаторічної колективної праці у рамках діяльності Комісії міжнародного права ООН, яка ще у 1949 році на своїй першій сесії обрала відповідальність держав як одну з тем для кодифікації, а у 1953 році прийняла до відома резолюцію 799 (VIII) Генеральної Асамблеї ООН від 7 грудня того ж року, яка вимагала від Комісії розпочати, як тільки вона вважатиме за доцільне, кодифікацію принципів міжнародного права, що регулюють відповідальність держав [27]. Протягом обох етапів роботи Комісії, що традиційно визначаються часовими проміжками 1955–1996 рр. та 1998–2001 рр. [28, с. 874], питання визначення підстави міжнародної відповідальності держав займало одне з центральних місць.

Результатом роботи Комісії обох періодів є проекти Статей КМП у двох редакціях (читаннях) – 1996 року та 2001 року, важливою відмінністю яких був підхід до виокремлення в рамках єдиного поняття міжнародно-протиправного діяння міжнародних злочинів та міжнародних деліктів. Відомою у цьому аспекті є ст. 19 Статей КМП першого читання (включена до тексту проекту ще у 1976 році), у якій пропонувалось закріпити критерії визнання міжнародно-протиправного діяння держави як міжнародного злочину, а саме, що «міжнародно-протиправне діяння, яке є наслідком порушення державою міжнародного зобов'язання, настільки важливого для захисту фундаментальних інтересів міжнародного співтовариства, що його порушення визнається злочином цим співтовариством в цілому, становить міжнародний злочин» (ч. 2 ст. 19).

На сьогодні поняття міжнародно-протиправного діяння є, у першу чергу, надбанням кодифікаційної та доктринальної роботи, втіленої у Статтях КМП, поняття, до прикладу, воєнних злочинів та злочину агресії отримали нормативне закріплення у таких документах як резолюції Генеральної Асамблеї ООН [29], Статуті Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі [30], Римському статуті Міжнародного кримінального суду [31], а також у рішеннях різних міжнародних та національних судів, спеціальних трибуналів і комісій тощо.

Відсутність консенсусу щодо співвідношення цих категорій зумовлюється й природою міжнародної відповідальності – у випадку міжнародних злочинів відповідальність історично наставала та наразі юридично настає на індивідуальній основі для осіб, які були визнані у встановленому процесуальному порядку винними у воєнних злочинах, злочинах проти людяності тощо, у той час як метою інституту відповідальності за міжнародно-протиправні діяння є притягнення до відповідальності держав як таких. Відповідно, відмінними є і заходи відповідальності – держава, безумовно, не може бути ув'язнена за скоєні нею міжнародно-протиправні діяння. З цього можна зробити висновок і про відмінність самого змісту поняття відповідальності в обох випадках, чому також присвячено низку хрестоматійних наукових досліджень. Так, Дж. Кроуфорд та Дж. Воткінс вдало розмежовують відповідальність (*responsibility*) на категорії, що не мають ідеальних відповідників

українською – *answerability* та *liability*. Автори тлумачать зміст першої так: «оголосити, що (фізична чи юридична) особа несе відповідальність у цьому сенсі, означає вказати, що її можна притягнути до відповідальності за свою поведінку та змусити відповісти на будь-які висунуті моральні чи юридичні звинувачення», тоді як значення другої криється в «ідеї про те, що особа порушила свої зобов'язання і підлягає певній негативній реакції, наприклад покаранню, осуду або примусовій компенсації» [11, с. 283]. Іншими словами, відповідальність як зобов'язання відповісти за свої діяння через настання нових, позитивних зобов'язань (припинити правопорушення, виплатити репарації, компенсації, зокрема через механізм справедливої сатисфакції при розгляді справи Європейським судом з прав людини) та відповідальність як негативні санкції, або як покарання. Для мети нашого дослідження потрібно виходити з того, що наразі «тягарі, які покладаються на держав-правопорушниць, мають виключно репаративний, а не карний характер» [11, с. 285]. Саме з цим концептом відповідальності пов'язане і поняття міжнародно-протиправного діяння та зобов'язань, що настають у результаті його скоєння відповідно до положень Статей КМП.

Зasadничими у цьому аспекті є ст. 2, яка встановлює складові елементи міжнародно-протиправного діяння держави, та ст. 3, що закріплює принцип характеризування діяння держави як міжнародно-протиправного. Так, відповідно до ст. 2 «міжнародно-протиправне діяння держави має місце, коли будь-яка поведінка, що полягає у дії або бездіяльності: а) присвоюється державі згідно з міжнародним правом; та б) є порушенням міжнародно-правового зобов'язання цієї держави». Ст. 3 визначає, що «кваліфікація діяння держави як міжнародно-протиправного визначається міжнародним правом. На таку кваліфікацію не впливає кваліфікація цього діяння як правомірного згідно з внутрішньодержавним правом» [8].

Втілені у цих та наступних нормах Статей КМП принципи, зокрема Глави II, що стосується засад присвоєння поведінки державі та Глави III, яка визначає зміст та межі порушення міжнародно-правового зобов'язання, нерозривно із усталеними підходами до їх тлумачення та застосування і складають сучасне розуміння міжнародно-протиправного діяння держави як підстави її відповідальності – настання позитивних зобов'язань із припинення такого діяння та повного відшкодування завданої ним шкоди. Положення щодо засад і механізмів притягнення до міжнародної відповідальності держав (імплементатії відповідальності), змісту відповідних зобов'язань, поруч із пов'язаними аспектами, містяться уже в наступних частинах і главах Статей КМП.

У фактично офіційному коментарі до Статей КМП авторства Дж. Кроуфорда (розміщеного як на офіційному веб-сайті ООН у якості супровідного матеріалу до цього проекту, так і виданого окремо у 2002 році (перша редакція) видавництвом *Cambridge University Press* [16]) відзначається, що ст. 2 визначає умови, необхідні для встановлення наявності міжнародно-протиправного діяння держави, тобто складові елементи такого діяння. Ними є два елементи: по-перше, поведінка, про яку йде мова, повинна бути *притисана (attributed)* державі відповідно до міжнародного права; по-друге, для покладання відповідальності на діяння держави така поведінка має становити *порушення міжнародно-правового зобов'язання (breach of an international obligation)*, чинного для цієї держави на той

час [8]. У тексті цього ж коментаря та розширених «Матеріалах стосовно відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння», виданих у рамках законодавчої серії Організації Об'єднаних Націй у редакції 2012 року [32], процитовано численні рішення міжнародних судів і трибуналів, арбітражних судів стосовно закріплення цих двох складових міжнародної відповідальності держав. До прикладу, у згадуваному нами вище рішенні Постійної палати міжнародного правосуддя у справі про фосфати у Марокко суд встановив зв'язок між настанням міжнародної відповідальності та вчиненням державою дії, яка приписується їй та описується як така, що суперечить правам іншої держави за договором [20].

Подібним чином ці ж вимоги встановлював і Міжнародний Суд ООН, вказуючи на те, що для встановлення відповідальності Ісламської Республіки Іран, «*по-перше, суд повинен визначити, наскільки, з юридичної точки зору, дії, про які йде мова, можуть розглядатися як приписувані іранській державі; по-друге, він повинен розглянути їх сумісність або несумісність із зобов'язаннями Ірану за чинними договорами або за будь-якими іншими правилами міжнародного права, яке може бути застосоване*» (рішення у історичній справі дипломатичного та консульського персоналу Сполучених Штатів у Тегерані, *United States of America v. Iran*) [33]. У цій справі Суд встановив, що Іран порушив і все ще порушує зобов'язання, які він взяв перед Сполученими Штатами згідно з чинними конвенціями між двома країнами та нормами загального міжнародного права, що порушення цих зобов'язань тягне за собою відповідальність Ірану, і що уряд Ірану зобов'язаний забезпечити негайне звільнення заручників, відновити приміщення посольства та відшкодувати шкоду, завдану уряду Сполучених Штатів [33].

Наведені формулювання видаються вкрай ємнісними, але не ускладненими зайвими деталями, оскільки семантично точно відображають необхідний за ст. 2 правовий зв'язок закріплення за певною дією або бездіяльністю як юридичним фактом статусу міжнародно-протиправного діяння держави, що веде до настання для такої держави міжнародної відповідальності і виникнення відповідних зобов'язань. Такий зв'язок лежить виключно у площині міжнародного, а не національного права (на це прямо вказує ст. 3 Статей КМП), та передбачає взаємодію низки різних інститутів та правових механізмів:

1) атрибуції (присвоєння, *attribution* – «*акт висловлювання чи роздумів про те, що щось є результатом чи роботою певної людини чи речі*» [34]) поведінки, що передбачає закріплення та застосування ефективних критеріїв характеристики діянь органів державної влади, уповноважених посадових та службових осіб як таких, що були вчинені державою – суб'єктом міжнародного права, політичним актором;

2) міжнародних зобов'язань, взятих на себе державою, але порушених нею (про що можна стверджувати після встановлення вказаного вище у п. 1 атрибутивного правового зв'язку), пов'язаних як із загальновизнаними принципами міжнародного права, втіленими у Статуті ООН, міжнародних договорах (поваги до суверенітету та територіальної цілісності інших держав, невикористання збройних методів для вирішення конфліктів тощо), так і з конкретними зобов'язаннями за двосторонніми або багатосторонніми міжнародними договорами стосовно різних сфер діяльності держави, наприклад у сфері захисту прав людини, охорони навколишнього природного

середовища, зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності тощо. У коментарі до Статей КМП відзначається, що елемент атрибуції іноді описується як «суб'єктивний», а елемент порушення як «об'єктивний», хоча у тексті самих Статей їх розробники такої термінології уникають [8].

Узагальнюючи ключові принципи, визначені у офіційному коментарі до Статей КМП (а саме до ст. 2) [8], що є відправною точкою у тлумаченні не лише проекту Статей КМП як таких, але і втілених у них засад міжнародного права у сфері відповідальності держав, можемо вказати на такі головні риси та вимоги до атрибуції поведінки держави та порушення нею міжнародного зобов'язання як підстави для настання відповідальності. Оскільки саме за наявності обох вказаних елементів може бути достовірно встановлено, що державою вчинено міжнародно-протиправне діяння.

По-перше, цитовані у коментарі рішення Постійної палати міжнародного правосуддя (рішення у тих ж хрестоматійних справах про фабрику у Хожуві, про фосфати у Марокко), Міжнародного Суду ООН (вже згадувані нами справи дипломатичного та консульського персоналу Сполучених Штатів у Тегерані, про протоку Корфу та ін.), арбітражних судів (наприклад, у відомій справі *Rainbow Warrior (New Zealand v. France)* 1990 р. [35]), разом із усталеними доктринальними позиціями авторитетів, дозволяють дійти висновку, що як у питаннях атрибуції поведінки держави та порушення нею міжнародного зобов'язання, так і щодо міжнародної відповідальності загалом, застосовується не формально-юридичний, а «сутнісний» метод. Тобто вирішення цих питань здійснюється не з огляду на чітко визначені нормативні критерії, а виходячи з цілей і завдань, головних принципів, покладених в основу відповідних інститутів. Це безпосередньо відображається у підходах до розуміння головних категорій і понять атрибуції поведінки держави і встановлення фактів, які конституують порушення міжнародних зобов'язань.

По-друге, необхідність встановлення вини (*fault*) або винності (*culpability*) як елементів відповідальності держави, поруч із недбалістю (*negligence*) або відсутністю належної обачності (*due diligence*), крізь призму дій посадових осіб вирішується залежно від обставин, включно зі змістом первинного міжнародного зобов'язання, що було порушено діяннями таких осіб або державних органів [8]. Тобто Статті КМП не містять жодних базових правил та презумпцій з цього приводу, відсилаючи до обставин конкретної справи та приписів застосовного права, сформульованих виходячи зі змісту та цілей, які переслідують ті чи інші міжнародні зобов'язання ними закріплені. Це ж стосується і такого елемента відповідальності як завдання шкоди, що так само ставиться у залежність від положень відповідних багатосторонніх або двосторонніх міжнародних договорів, принципів звичаєвого міжнародного права.

Тому заслуговують певних критичних зауважень позиції авторів, що вказують на належність до «об'єктивних» елементів міжнародної відповідальності не лише протиправного характеру такої поведінки та об'єкту правопорушення, але й шкоди та причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою та шкодою [24, с. 11]. На нашу думку такий підхід та загалом використання категорій суб'єктивних (тут до них відносять поведінку, «*яка за міжнародним правом присвоюється відповідному суб'єкту міжнародного права*» [24, с. 11]) та об'єктивних елементів міжнародної відповідальності дер-

жав видається хоча і юридично виправданою та зрозумілою, але надлишковою, надто пов'язуючи аналізований інститут із усталеними механізмами деліктної відповідальності, яка встановлюється національним законодавством та загалом характерна деяким державам континентальної правової сім'ї, які, однак, не є загально визнаними та універсальними. Більше того, ні шкода, ні, відповідно, причинно-наслідковий зв'язок між нею та протиправною поведінкою не є обов'язковими елементами відповідальності, а залежать від змісту конкретних порушень міжнародних зобов'язань, про що ми згадували вище.

Цікавими у цьому аспекті є висновки, які містяться у рішенні Міжнародного суду ООН у справі про збройні дії на території Конго (*Democratic Republic of the Congo v. Uganda*), ухваленому 9 лютого 2022 року стосовно репарацій [36]. Справа розглядалась більше 20 років та завершилась присудженням на користь Конго 325 мільйонів доларів репарацій за незаконну окупацію Угандою частини території Демократичної Республіки Конго, порушення принципу незастосування сили у міжнародних відносинах, вчинення вбивств та катувань стосовно цивільного населення, руйнування житлових будівель, порушення прав людини на окупованих територіях Конго та пограбування природних ресурсів останньої збройними силами Уганди. Розглядаючи цю справу, Суд відзначив, що «необхідний причинно-наслідковий зв'язок може змінюватися залежно від первинного правила, яке було порушено, а також характеру та ступеня шкоди», проте вказав і на те, що «як правило, сторона, яка вимагає компенсації, повинна довести наявність причинного зв'язку між міжнародно-протиправним діянням і заподіяною шкодою. Згідно з практикою Суду, компенсація може бути присуджена лише за наявності «достатньо прямого та певного причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діяннями ... і шкодою, заподіяною Заявнику, що складається з усієї шкоди будь-якого типу, матеріальної чи моральної». Стосовно шкоди, спричиненої війною, питання причинного зв'язку, на думку Суду, може викликати певні труднощі. Так, у ситуації тривалого та широкомасштабного збройного конфлікту, як у цьому випадку, причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою та певною шкодою, за які заявник вимагає відшкодування, може бути легко встановлений, у той час як для деяких інших ушкоджень (тут у тексті рішення використовується термін «*injuries*») зв'язок між міжнародно-протиправним діянням і стверджуваною шкодою може бути недостатньо прямим і певним, щоб вимагати відшкодування [36]. Тобто значення мають як зміст первинних порушень міжнародних зобов'язань відповідно до правових приписів або звичаєвих норм, так і обставини конкретної справи.

Також повністю нівелювати вплив вини при встановленні факту та наслідків вчинення міжнародно-протиправного діяння також не варто. За твердженнями С. С. Андрейченко, вина у контексті міжнародної відповідальності сприяє розмежуванню звичайних та серйозних порушень зобов'язань, що очевидні з імперативних норм загального міжнародного права, а також береться до уваги при визначенні характеру та обсягу міжнародної відповідальності держави (обтяжуюча або пом'якшуюча обставина), впливає на форми такої відповідальності, включно з розміром відшкодування [37, с. 58–59]. Роль вини як фактору, який впливає на відповідальність держави визнає і Ю. Ю. Блажевич [24, с. 7].

При цьому, за найбільш поширеним у літературі та підтриманим академічною спільнотою підходом, міжнародна відповідальність держави є об'єктивною – відповідна теорія також носить назву «суворої» відповідальності (*strict or objective responsibility*), згідно з якою після того як мала місце незаконна дія, яка завдала шкоди і яка була вчинена представником держави, ця держава несе відповідальність за міжнародним правом перед державою, яка зазнала шкоди, незалежно від добросовісності чи недобросовісності (*good or bad faith*) [38, с. 783] поведінки держави-завдавача шкоди. Щодо шкоди як умови відповідальності можливо процитувати загальний висновок А. Пелле про те, що «саме поняття відповідальності було різко змінено в результаті тристоронньої еволюції, яка відображає еволюцію самого міжнародного права, зокрема те, що воно більше не зарезервовано лише за державами, а стало результатом присвоєння міжнародної правосуб'єктності іншим суб'єктам міжнародного права; воно втратило свою концептуальну єдність у результаті усунення шкоди як умови для притягнення до відповідальності за порушення, оскільки зникла спільна вихідна точка, яку вона поділяла з відповідальністю за дії, що не передбачали порушення міжнародного права» [3, с. 6] (*виділення наше – І. М.*).

По-третє, як ми вже вище зазначали, поведінка, що атрибується державі, у тій ж мірі як стосовно дій, може полягати і у бездіяльності. Відповідальність із бездіяльності, у цьому світлі, так само впливає зі змісту конкретних зобов'язань і нерідко засновується на принципі презюмованого знання держави, яка знала або повинна була знати про певні обставини, або повинна була вжити відповідних до ситуації дій, але у порушення таких зобов'язань їх не вжила або не вжила їх у належний спосіб та/або вчасно.

По-четверте, у питанні атрибуції поведінки держави застосовується принцип відношення до держави як єдиної сутності (*unity*), що узгоджується з її визнанням як єдиної юридичної особи в міжнародному праві. Коментар до Статей КМП з цього приводу також вказує на те, що «у цьому, як і в інших аспектах, приписування поведінки державі обов'язково є нормативною операцією. Вирішальним є те, що дана подія достатньо пов'язана з поведінкою (незалежно від того, дія чи бездіяльність) яка приписується державі відповідно до тих чи інших правил, викладених у главі II» [8]. Андрейченко С. С. оперує поняттям критерію зв'язку суб'єкта діяння, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, із самою державою, розкриваючи його «як такий, що базується на визнанні **юридичної значимості функціонального або фактичного впливу держави на такого суб'єкта при встановленні міжнародної відповідальності держави**» [39, с. 6] (*виділення наше – І. М.*). Зміст такої нормативної операції і відповідного критерію та їх важливість розкриваються через очевидну причину відсутності у держави власних «органів», вона може діяти лише через посередництво інших – зрештою, фізичних осіб. Тому, у поточному формулюванні принцип атрибуції передбачає, що офіційна поведінка та поведінка *ultra vires* будь-якої особи, яка вважається державною посадовою особою відповідно до національного законодавства, вважається поведінкою держави, але що дії чи бездіяльність приватних громадян не вважаються такими. Отже, «цей спосіб тлумачення державного органу реєструє певне судження про обсяг державних зобов'язань, виокремлюючи коло фізичних осіб, які зобов'язані будь-якою

даною нормою, і розподіл збитків, які спричиняють виникнення права на відшкодування» [11, с. 287–288]. Видається, що наведені положення щодо правового зв'язку між державою та особами, які діють від її імені або на виконання її розпоряджень, можливо об'єднати, вказавши на його двосторонність, за опосередкованості нормами права і встановленими ними зобов'язаннями: з одного боку піддається аналізу факт та характер впливу останніх на поведінку (діяння) відповідного суб'єкта, з іншого – такий ж вплив його поведінки на діяльність, яку можна та/або слід вважати здійснюваною державою.

У свою чергу, до правил атрибуції, зокрема, належать положення ст. 4 проекту Статей КМП, згідно з якою поведінка будь-якого органу держави розглядається як діяння даної держави за міжнародним правом незалежно від того, чи здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або будь-які інші функції, незалежно від положення, яке він займає у системі держави, і незалежно від того, чи є він органом центральної влади чи адміністративно-територіальної одиниці держави. При цьому поняття «орган» включає будь-яку особу або будь-яке утворення, яке має такий статус згідно з внутрішньодержавним правом. Це ж, відповідно до ст. 5 Статей КМП, поширюється і на поведінку особи або утворення, що уповноважені державою на виконання державної влади, за умови якщо у цьому випадку ця особа або утворення діє в якості держави за міжнародним правом. Важливим у контексті російсько-українського міжнародного збройного конфлікту при веденні бойових дій не лише офіційними збройними силами РФ та іншими військовими або правоохоронними утвореннями останньої, але й незаконними воєнізованими формуваннями так званих «ДНР» та «ЛНР», найманцями приватної військової компанії «Вагнер», є норма ст. 8 Статей КМП, згідно з якою поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави згідно з міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб фактично діють за вказівкою або під керівництвом чи контролем цієї держави при здійсненні такої поведінки. Відповідно такі факти та наявність прямого зв'язку між подібними формуваннями і державою підлягає доведенню у ході судового розгляду.

Підсумовуючи ці та інші положення, С. С. Андрейченко пропонує виділяти п'ять груп правил атрибуції поведінки державі для встановлення її міжнародної відповідальності:

1) атрибуція поведінки органів держави, включаючи поведінку, вчинену з перевищенням повноважень (*ultra vires*) або їх порушенням, та атрибуція поведінки органів, наданих у розпорядження держави іншою державою;

2) атрибуція поведінки недержавних осіб та утворень, які уповноважені здійснювати елементи державної влади, та атрибуція поведінки недержавних осіб та утворень, що здійснюють елементи державної влади в ситуаціях відсутності або неспроможності офіційної влади;

3) атрибуція поведінки, вчиненої за вказівками, під контролем або керівництвом держави; атрибуція поведінки повстанських чи інших рухів, що досягають успіху; атрибуція поведінки, що визнається і приймається державою як власна *ex post facto*;

4) атрибуція поведінки приватних осіб та утворень за відсутності функціонального або фактичного зв'язку таких акторів з державою;

5) атрибуція державі у зв'язку з протиправною поведінкою приватних акторів, функціонально або фактично не пов'язаних з державою, поведінки державних органів [39, с. 7–8].

Погоджуючись із обґрунтованістю такого підходу автора, відзначимо, що його аналіз дозволяє пов'язати суб'єктний та функціональний аспекти атрибуції поведінки державі, окреслюючи як коло суб'єктів, чії діяння безумовно присвоюються державі (державні органи), так і тих, чия поведінка атрибується державі лише за наявності додаткових «прив'язок» (вказівок, контролю або керівництва держави).

Додатково, вважаємо, що наведені вище положення у цілому розкривають зміст не лише загальних принципів атрибуції поведінки державі, але й явно корелюють з приписом ст. 3 Проекту щодо того, що на кваліфікацію діяння держави як міжнародно-протиправного не впливають приписи внутрішньодержавного права, які можуть кваліфікувати таке діяння інакше, як правомірне. Таким ж чином, держава не може посилається на те, що діяння її органів (посадових осіб) відповідно до національного законодавства потребували спеціального дозволу, якого не було надано, були вчинені з перевищенням повноважень або за їх повної відсутності тощо. У цьому знову проявляється природа міжнародної відповідальності держави – механізм атрибуції працює за принципом фактично та юридично достатнього правового зв'язку, а не за складної вертикальної структури передумов та виключень.

Деякі правила атрибуції поведінки державі закріплюються й на конвенційному рівні. Так, відповідно до ст. 91 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: «Сторона, що перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, повинна відшкодувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил» [40] (виділення наше – І. М.). Подібна за змістом норма та правило атрибуції містяться також у ст. 3 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї: Положенні про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року [41]. Як бачимо, у цих положеннях є вказівки й на другий необхідний елемент міжнародно-протиправного діяння – порушення, взятих на себе державою зобов'язань за Женевськими конвенціями, зокрема щодо допустимих методів і засобів ведення війни, завдання шкоди шляхом невиправданих діянь здоров'ю військовополонених та ін.

Детальніше правила атрибуції поведінки державі у контексті її участі у міжнародному збройному конфлікті розкриваються у звичасовому праві, зміст якого узагальнений, зокрема, Ж.-М. Хенкертсом у його дослідженні про звичасве міжнародне гуманітарне право (МГП), підготовленого під егідою Міжнародного Комітету Червоного Хреста, а згодом доопрацьованого у співавторстві з Л. Досвальд-Бек у форматі повноцінного книжного видання. Згідно з нормою 149 цього зводу або переліку звичасвих норм МГП, держава несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права, що можуть бути їй приписані, у тому числі за: а) порушення, вчинені її органами, включаючи збройні сили; б) порушення, вчинені особами чи структурами, уповноваженими нею здійснювати елементи державної влади; с) порушення, вчинені особами або групами, що фактично діють за її вказівками або під її керівництвом чи контролем; і d) порушення, вчинені приватними особами або групами, які вона визнає та приймає як власну поведінку. Норма 150 закріплює, що держава, відповідальна за

порушення міжнародного гуманітарного права, повинна у повній мірі відшкодувати завдану шкоду [42, с. 530–550].

По-п'яте, міжнародне зобов'язання держави як категорія стосується договірних та недоговірних зобов'язань. У аспекті їх порушення застосовуються змістовно однакові формулювання на кшталт «невиконання міжнародних зобов'язань», «дії, несумісні з міжнародними зобов'язаннями», «порушення міжнародного зобов'язання» або «порушення зобов'язань». Стаття 12 Статей КМП визначає, що порушення державою міжнародно-правового зобов'язання має місце, коли діяння такої держави не відповідає тому, що вимагає від неї це зобов'язання, незалежно від його походження або характеру. Стаття 13 містить додаткову умову темпорального характеру, встановлюючи, що жодне діяння держави не є порушенням міжнародно-правового зобов'язання, якщо це зобов'язання не пов'язує цю державу під час скоєння діяння. Разом з тим, у коментарі до Статей КМП відзначається, що традиційно у міжнародному праві порушення зобов'язань пов'язується із поведінкою, яка суперечить правам інших суб'єктів. Вкрай важливим, на наш погляд, є і те, що *«ідеться про порушення міжнародного зобов'язання, а не про правило чи норму міжнародного права. Для цих цілей важливим є не просто існування правила, а його застосування в конкретному випадку до відповідальної держави. Термін «зобов'язання» зазвичай використовується в міжнародних судових рішеннях і практиці, а також у літературі, щоб охопити всі можливі варіанти. Посилання на «зобов'язання» обмежується зобов'язанням згідно з міжнародним правом, питання чого додатково роз'яснене у ст. 3» [8].*

Крім цього, у науковій літературі значимість взятих на себе державою міжнародних зобов'язань у контексті її відповідальності нерідко описується з тією точки зору, що власне юридично дійсні міжнародні зобов'язання держави, незалежно від форми їх закріплення (міжнародний договір, міжнародний звичай, юридично обов'язкові рішення міжнародних міжурядових організацій, рішення міжнародних судів і арбітражів, односторонні акти держав) є юридичними підставами міжнародно-правової відповідальності [43, с. 17], з чим загалом варто погодитись, якщо мова йде про зобов'язання, які встановлюють відповідальність або заходи такої відповідальності, тобто нові позитивні обов'язки, про які йде мова у цій статті, а не первинні позитивні зобов'язання в рамках підтримання «нормальних» міждержавних відносин, у випадку чого такі зобов'язання лише формально, але не у суворому правовому сенсі є юридичною підставою відповідальності за їх невиконання. Вдало диференціював на підстави міжнародної відповідальності фактичного роду, єдиною з яких є міжнародно-протиправне діяння, та юридичного роду, основними з яких є міжнародний договір, міжнародний звичай, рішення міжнародних судів і арбітражів, рішення міжнародних організацій, односторонні міжнародно-правові акти держави, Ю. Ю. Блажевич [24, с. 10–11].

Висновки. Таким чином, засади міжнародної відповідальності держав за міжнародно-протиправне діяння, атрибутоване (присвоєне) державі як підстава такої відповідальності, є інститутами звичаєвого міжнародного права, відображеними одночасно у рекомендаційному джерелі «м'якого» права – проєкті Статей КМП, та взаємопов'язаними зі змістом та логікою побудови підходів, сформованих і втілених протягом останнього століття у прецедентному праві – рішеннях Постійної палати міжнародного правосуддя, Міжнародного Суду ООН,

інституційних та *ad hoc* міжнародних арбітражів, трибуналів і спеціальних комісій. Це дозволяє назвати міжнародну відповідальність цілісним конструктом міжнародного права, еволюційним доктринальним результатом загальносвітового консенсусу, досягнутого для ефективного забезпечення і гарантування принципів, на яких ґрунтується сучасний міжнародний правопорядок. Саме тому інститут міжнародної відповідальності зберігає свою гнучкість, реалізуючись у значній мірі залежно від обставин конкретної справи та згідно з відповідними міжнародними зобов'язаннями, оскільки, *«на міжнародному рівні, відповідальність є необхідним наслідком зобов'язання: кожне порушення суб'єктом міжнародного права своїх зобов'язань спричиняє міжнародну відповідальність»* [44, с. 445].

Підсумовуючи усе наведене вище зазначимо, що інститут міжнародних зобов'язань держав посідає чільне місце і у понятті міжнародно-протиправного діяння (дії або упущенні, бездіяльності), суть якого проявляється через безпосереднє порушення таких зобов'язань, незалежно від їх договірної чи позадоговірної природи. Природа та зміст міжнародного зобов'язання, джерело його закріплення і форма виконання або дотримання диктують необхідність (або її відсутність) наявності таких елементів міжнародно-протиправного діяння як вина та завдані збитки. Єдиною іншою вимогою визнання діяння держави як міжнародно-протиправного та покладення на неї відповідних позитивних зобов'язань, є критерій атрибуції поведінки державі, заснований на визнанні останньої як єдиної сутності, де діяння будь-якого органу держави (включно з її посадовими особами) розглядаються як діяння цієї держави за міжнародним правом.

Наведене дозволяє стверджувати, що встановлені нами засади міжнародної відповідальності держави як наслідок вчинення нею міжнародно-протиправного діяння складають окремий нормативний та ціннісний «тест», за яким діяння держави оцінюються у світлі заявленого іншою стороною порушення першою взятих на себе міжнародних зобов'язань. На цих позиціях ми будемо безпосередньо засновуватись при характеристиці діянь Російської Федерації у світлі розпочатої нею у лютому 2022 року повномасштабної збройної агресії проти нашої держави та при пошуку оптимального механізму притягнення її до міжнародної відповідальності за порушення зобов'язань перед Україною та усім цивілізованим світом.

Література:

1. Brownlie I. System of the Law of Nations: State Responsibility. Part I. New York: Clarendon Press; Oxford University Press, 1983. 302 p.
2. Nolte G. From Dionisio Anzilotti to Roberto Ago: The Classical International Law of State Responsibility and the Traditional Primacy of a Bilateral Conception of Inter-State Relations. *European Journal of International Law*. 2002. Vol. 13. No. 5. P. 1083–1098.
3. The Law of International Responsibility / ed. by J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson. Oxford University Press, 2010. 1376 p.
4. Creutz K. State Responsibility in the International Legal Order. A Critical Appraisal. Cambridge University Press, 2020. 352 p.
5. Блажевич Ю. Ю. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2006. 219 с.
6. Андрейченко С. С. Міжнародно-правова концепція атрибуції поведінки державі : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. 428 с.
7. Грабович Т. Сутність міжнародно-правової відповідальності держави як політико-правової цінності. *Публічне право*. 2020. № 2(38). С. 73–79.

8. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.
9. Грабович Т. А. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (2001): основа сучасного права міжнародної відповідальності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 4. С. 240–245.
10. Maini-Thompson S. S. “The ILC Articles on State Responsibility are the Napoleonic Code of international law.” Discuss. URL: <https://www.middletemple.org.uk/sites/default/files/Uploads/Sapandeep%20Singh%20Maini-Thompson%20essay%20for%20publication.pdf>.
11. Crawford J., Watkins J. *International Responsibility / The Philosophy of International Law* / ed. by S. Besson, J. Tasioulas. Oxford University Press, 2010. 626 p.
12. Tams C. J. *Law-making in Complex Processes. The World Court and the Modern Law of State Responsibility / Sovereignty, Statehood and State Responsibility. Essays in Honour of James Crawford* / ed. by Christine Chinkin and Freya Baetens. Cambridge University Press, 2015. 479 p.
13. Jack Rankin v. The Islamic Republic of Iran. IUSCT Case No. 10913. Award No. 326-10913-2. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-jack-rankin-v-the-islamic-republic-of-iran-award-award-no-326-10913-2-tuesday-3rd-november-1987>.
14. Draft articles on State responsibility. *Yearbook of the International Law Commission*. 1980. Vol. II. Part 2. P. 30–34. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1980_v2_p2.pdf.
15. Archer Daniels Midland and Tate & Lyle Ingredients Americas, Inc. v. United Mexican States. ICSID Case No. ARB(AF)/04/5. Award – 21 November 2007. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-archer-daniels-midland-and-tate-lyle-ingredients-americas-inc-v-united-mexican-states-award-wednesday-21st-november-2007>.
16. Crawford J. *The International Law Commission’s Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge University Press, 2003. 424 p.
17. Pellet A. *Some Remarks on the Recent Case Law of the International Court of Justice on Responsibility Issues / International Law: A Quiet Strength (Miscellanea in memoriam Géza Herczegh)* / ed. by Péter Kovács. Budapest: Pazmany Press, 2011. 309 p.
18. Пронюк Н. В. *Сучасне міжнародне право : навчальний посібник*. 2-е вид., змін. та допов. Київ: КНТ, 2010. 438 с.
19. *Factory at Chorzów (Jurisdiction)*. Judgment – 26 July 1927. PCIJ Series A. No 9. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-factory-at-chorzow-jurisdiction-judgment-tuesday-26th-july-1927>.
20. *Phosphates in Morocco*. Judgment – 14 June 1938. PCIJ Series A/B. No 74. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-phosphates-in-morocco-judgment-tuesday-14th-june-1938>.
21. *The Corfu Channel Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania)*. Judgment of 9 April 1949. Merits. *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf>.
22. *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*. Judgment of 26 November 1984. *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19841126-JUD-01-00-EN.pdf>.
23. *Case Concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*. Judgment of 25 September 1997. *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>.
24. Блажевич Ю. Ю. *Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.11*. Київ, 2006. 21 с.
25. Антонович М. М. *Поняття міжнародно-протиправного діяння держави та злочину за міжнародним правом: порівняльний аспект. Наукові записки НАУКМА*. 2002. Том 20. С. 28–32.
26. Малавацький О. *Міжнародно-правова відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти: актуальні теоретико-доктринальні підходи до визначення та розуміння. Evropský politický a právní diskurz – European Political and Law Discourse*. 2018. Vol. 5. Issue 4. С. 25–46.
27. *Summaries of the Work of the International Law Commission. International Law Commission*. URL: https://legal.un.org/ilc/summaries/9_6.shtml.
28. Crawford J. *The ILC’s Article on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Retrospect. The American Journal of International Law*. 2002. Vol. 96. No. 4. P. 874–890.
29. *United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX). Definition of Aggression*. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/739/16/IMG/NR073916.pdf?OpenElement>.
30. *Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal*. London, 8 August 1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf.
31. *Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.
32. *Materials on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. United Nations Legislative Series. ST/LEG/SER B/25*. URL: <https://legal.un.org/legislativeseries/pdfs/volumes/book25.pdf>.
33. *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran)*. Judgment of 24 May 1980. *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/64/064-19800524-JUD-01-00-EN.pdf>.
34. Attribution. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/attribution>.
35. *Case concerning the difference between New Zealand and France concerning the interpretation or application of two agreements concluded on 9 July 1986 between the two States and which related to the problems arising from the Rainbow Warrior Affair*. Decision of 30 April 1990. URL: <https://ijl.org/wp-content/uploads/2016/08/Archaga-et-al-Rainbow-Warrior-1990.pdf>.
36. *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*. Judgment of 09 February 2022. *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/116/116-20220209-JUD-01-00-EN.pdf>.
37. Андрейченко С. С. *Вплив вини на тяжкість і наслідки міжнародно-протиправного діяння. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 53–60.
38. Shaw M. N. *International Law. Sixth edition*. Cambridge University Press, 2008. 1542 p.
39. Андрейченко С. С. *Міжнародно-правова концепція атрибуції поведінки держави : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.11*. Одеса, 2015. 42 с.
40. *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)*, of 8 June 1977. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.34_AP-I-EN.pdf.
41. *Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land*. The Hague, 18 October 1907. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907>.
42. Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. *Customary International Humanitarian Law. Volume I. Rules*. Cambridge University Press, 2005. 628 p.
43. Грабович Т. *Юридичні підстави міжнародної відповідальності держави. Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 14–19.
44. *International Law, 2nd edition* / ed. by M. D. Evans. Oxford University Press, 2006. 833 p.

References:

- Brownlie, I. (1983) *System of the Law of Nations: State Responsibility*. Part I. New York: Clarendon Press; Oxford University Press (in English).
- Nolte, G. (2002) From Dionisio Anzilotti to Roberto Ago: The Classical International Law of State Responsibility and the Traditional Primacy of a Bilateral Conception of Inter-State Relations. *European Journal of International Law*, 13, 5, 1083–1098 (in English).
- The Law of International Responsibility (2010) / ed. by J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson. Oxford University Press (in English).
- Creutz, K. (2020) *State Responsibility in the International Legal Order. A Critical Appraisal*. Cambridge University Press (in English).
- Blazhevych, Yu. Yu. (2006) *Vidpovidalnist derzhav za mizhnarodno-protypravni diiannia [Responsibility of states for internationally wrongful acts]*. Dissertation of the candidate of legal sciences, Kyiv (in Ukrainian).
- Andreichenko, S. S. (2015) *Mizhnarodno-pravova kontsepsiia atrybutsi poviedinky derzhavi [International legal concept of attribution of behavior to the state]*. Dissertation of the doctor of legal sciences, Odesa (in Ukrainian).
- Hrabovych, T. (2020) *Sutnist mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti derzhavy yak polityko-pravovoi tsinnosti [The essence of international legal responsibility of the state as a political and legal value]*. *Public Law*, 2(38), 73–79 (in Ukrainian).
- Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, 2001. Retrieved from https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (in English).
- Hrabovych, T. A. (2020) *Statti pro vidpovidalnist derzhav za mizhnarodno-protypravni diiannia (2001): osnova suchasnoho prava mizhnarodnoi vidpovidalnosti [Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: basis of the modern law of international responsibility]*. *Scientific bulletin of public and private law*, 4, 240–245 (in Ukrainian).
- Maini-Thompson, S. S. “The ILC Articles on State Responsibility are the Napoleonic Code of international law.” Discuss. Retrieved from <https://www.middletemple.org.uk/sites/default/files/Uploads/Sapandeep%20Singh%20Maini-Thompson%20essay%20for%20publication.pdf> (in English).
- Crawford, J., Watkins, J. (2010) *International Responsibility / The Philosophy of International Law* / ed. by S. Besson, J. Tasioulas. Oxford University Press (in English).
- Tams, C. J. (2015) *Law-making in Complex Processes. The World Court and the Modern Law of State Responsibility / Sovereignty, Statehood and State Responsibility. Essays in Honour of James Crawford* / ed. by Christine Chinkin and Freya Baetens. Cambridge University Press (in English).
- Jack Rankin v. The Islamic Republic of Iran. IUSCT Case No. 10913. Award No. 326-10913-2. Retrieved from <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-jack-rankin-v-the-islamic-republic-of-iran-award-award-no-326-10913-2-tuesday-3rd-november-1987>. (in English).
- Draft articles on State responsibility (1980). *Yearbook of the International Law Commission*, II, 2, 30–34. Retrieved from https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1980_v2_p2.pdf. (in English).
- Archer Daniels Midland and Tate & Lyle Ingredients Americas, Inc. v. United Mexican States. ICSID Case No. ARB(AF)/04/5. Award – 21 November 2007. Retrieved from <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-archer-daniels-midland-and-tate-lyle-ingredients-americas-inc-v-united-mexican-states-award-wednesday-21st-november-2007>. (in English).
- Crawford, J. (2003) *The International Law Commission’s Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge University Press (in English).
- Pellet, A. (2011) *Some Remarks on the Recent Case Law of the International Court of Justice on Responsibility Issues / International Law: A Quiet Strength (Miscellanea in memoriam Géza Herczegh)* / ed. by Péter Kovács. Budapest: Pazmany Press (in English).
- Proniuk, N. V. (2010). *Suchasne mizhnarodne pravo [Modern international law]*. Tutorial, Kyiv, KNT (in Ukrainian).
- Factory at Chorzów (Jurisdiction). Judgment – 26 July 1927. PCIJ Series A. No 9. Retrieved from <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-factory-at-chorzow-jurisdiction-judgment-tuesday-26th-july-1927> (in English).
- Phosphates in Morocco. Judgment – 14 June 1938. PCIJ Series A/B. No 74. Retrieved from <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-phosphates-in-morocco-judgment-tuesday-14th-june-1938> (in English).
- The Corfu Channel Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania). Judgment of 9 April 1949. Merits. *International Court of Justice*. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf> (in English).
- Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Judgment of 26 November 1984. *International Court of Justice*. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19841126-JUD-01-00-EN.pdf> (in English).
- Case Concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia). Judgment of 25 September 1997. *International Court of Justice*. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (in English).
- Blazhevych, Yu. Yu. (2006) *Vidpovidalnist derzhav za mizhnarodno-protypravni diiannia [Responsibility of states for internationally wrongful acts]*. Abstract of the dissertation of the candidate of legal sciences, Kyiv (in Ukrainian).
- Antonovych, M. M. (2002). *Poniattia mizhnarodno-protypravnoho diiannia derzhavy ta zlochynu za mizhnarodnym pravom: porivnialnyi aspekt [The concept of an internationally wrongful act of the state and a crime under international law: a comparative aspect]*. *Scientific Notes of NaUKMA*, 20, 28–32 (in Ukrainian).
- Malovatskyi, O. (2018). *Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist derzhavy za mizhnarodni nepravomimi akty: aktualni teoretyko-doktrynalni pidkhody do vyznachennia ta rozuminnia [International legal responsibility of the state for international wrongful acts: current theoretical and doctrinal approaches to definition and understanding]*. *Evropský politický a právní diskurz – European Political and Law Discourse*, 5, 4, 25–46 (in Ukrainian).
- Summaries of the Work of the International Law Commission. *International Law Commission*. Retrieved from https://legal.un.org/ilc/summaries/9_6.shtml (in English).
- Crawford, J. (2002) *The ILC’s Article on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Retrospect*. *The American Journal of International Law*, 96, 4, 874–890 (in English).
- United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX). Definition of Aggression. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/739/16/IMG/NR073916.pdf?OpenElement> (in English).
- Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. Retrieved from https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (in English).
- Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court. Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (in English).
- Materials on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. United Nations Legislative Series. ST/LEG/SER B/25. Retrieved from <https://legal.un.org/legislativeseries/pdfs/volumes/book25.pdf> (in English).
- United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran). Judgment of 24 May 1980. *International Court of*

- Justice*. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/64/064-19800524-JUD-01-00-EN.pdf> (in English).
34. Attribution. Cambridge Dictionary. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/attribution> (in English).
 35. Case concerning the difference between New Zealand and France concerning the interpretation or application of two agreements concluded on 9 July 1986 between the two States and which related to the problems arising from the Rainbow Warrior Affair. Decision of 30 April 1990. Retrieved from <https://ijl.org/wp-content/uploads/2016/08/Arachaga-et-al-Rainbow-Warrior-1990.pdf> (in English).
 36. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). Judgment of 09 February 2022. *International Court of Justice*. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/116/116-20220209-JUD-01-00-EN.pdf> (in English).
 37. Andreichenko, S. S. (2014) Vplyv vyny na tiazhkist i naslidky mizhnarodno-protypravnoho diiannia [The influence of guilt on the severity and consequences of an internationally wrongful act]. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 3, 53–60 (in Ukrainian).
 38. Shaw, M. N. (2008) *International Law*. Sixth edition. Cambridge University Press (in English).
 39. Andreichenko, S. S. (2015) Mizhnarodno-pravova kontsepsiia atrybutsi povedinky derzhavi [International legal concept of attribution of behavior to the state]. Abstract of dissertation of the doctor of legal sciences, Odesa (in Ukrainian).
 40. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977. Retrieved from https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.34_AP-I-EN.pdf (in English).
 41. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. Retrieved from <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907> (in English).
 42. Henckaerts, J.-M., Doswald-Beck, L. (2005) *Customary International Humanitarian Law*. Volume I. Rules. Cambridge University Press (in English).
 43. Hrabovych, T. (2020) Yurydychni pidstavy mizhnarodnoi vidpovidalnosti derzhavy [Legal basis of the international responsibility of the state]. *Legal Bulletin*, 5, 14–19 (in Ukrainian).
 44. *International Law*, 2nd edition (2006) / ed. by M. D. Evans. Oxford University Press (in English).

Mudra I. Internationally wrongful act as a ground for international responsibility of the state

Summary. The article establishes the legal nature and constitutive elements of an internationally wrongful act as a concept that, at the level of “soft” international law and key precedents of international courts, commissions and tribunals, is currently the only complex ground for the emergence of international responsibility of states. It is stated, that the principles of international responsibility of states for an internationally wrongful act attributed to the state as the basis of such responsibility are institutions of customary international law, reflected at the same time in the recommendatory source of “soft” law – ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, being interconnected in content and logic with approaches formed and embodied during the last century in case law – decisions of the PCIJ, the UN ICJ, institutional and ad hoc international arbitrations, tribunals and special commissions. This allows us to call international responsibility an integral construct of international law, an evolutionary doctrinal result of a global consensus, achieved to effectively ensure and guarantee the principles on which the modern international legal order is based.

The nature and content of an international obligation, the source of its consolidation and the form of execution or observance dictate the necessity (or lack thereof) of the presence of such elements of an internationally wrongful act as guilt and damages. The only other requirement for the recognition of an action of the state as internationally wrongful and the imposition of corresponding positive obligations on it is the criterion of attribution of behaviour to the state, based on the recognition of the latter as a single entity, where the actions of any state body are considered as actions of this state under international law.

Key words: internationally wrongful act, ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, international obligations of states, attribution of behavior to the state, international responsibility of states, termination of illegal act, principle of full compensation for damage caused.